

## РОЗДІЛ 3

# ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/19>

### ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНІ ЗАХОДИ ЯК ГАРАНТІЯ ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ

### SECURITY MEASURES AS A GUARANTEE OF EFFECTIVE JUDICIAL PROTECTION

**Атаманчук І.В., к.ю.н., доцент,  
доцент кафедри цивільного права і процесу  
Донецький національний університет імені Василя Стуса**

В статті досліджено сучасні теоретичні та практичні правові проблеми щодо застосування забезпечувальних заходів в цивільному та господарському судочинстві. Уточнено, що за своєю правовою природою забезпечувальні заходи не є додатковим засобом відповідальності або стимулювання учасника процесу до виконання певних процесуальних дій, вони діють виключно як засіб забезпечення ефективного судового захисту і спрямовані на забезпечення досягнення реального результату від процесуальних дій. З'ясовано, що у ЦПК України та у ГПК України, термін «ефективність» застосовується для характеристики як процесу, так і результату судової діяльності, а саме реальної можливості дослідити докази, виконати судові рішення. Критерії застосування забезпечувальних заходів у кожному конкретному випадку, як засобів процесуального захисту у широкому сенсі мають бути спрямовані на досягнення ефективного судового захисту. Зроблено висновок, що процесуальний інститут забезпечувальних заходів має створювати реальну можливість стороні процесу скористатися усім спектром процесуальних прав, а відтоді у повній мірі реалізувати своє право на судовий захист. Процесуальні механізми забезпечення позову і забезпечення доказів об'єднує ймовірність неможливості у подальшому виконати певні процесуальні дії, через недобросовісну поведінку учасника процесу, саме тому його можна розглядати як гарантію реалізації права на ефективний судовий захист. Запропоновано, для належної реалізації права на судовий захист, нормативно закріпити загальні критерії вибору виду забезпечення позову, зокрема вид забезпечення позову має відповідати правовій природі і змісту права або інтересу, що порушені, характеру дій, якими вони порушені, наслідкам, що спричинені цим порушенням, меті, якої бажає досягти сторона процесу, та врахувати можливість примусової реалізації рішення суду. Запропоновано, основним критерієм обрання виду забезпечення позову вважати мету забезпечення позову щодо вжиття судом заходів захисту і охорони майнових інтересів позивача від можливих недобросовісних дій з боку відповідача, щоб забезпечити позивачу реальне виконання судового рішення, якщо воно буде прийняте на його користь, і з метою забезпечення ефективного судового захисту.

**Ключові слова:** судовий захист, правовий механізм, судочинство, забезпечення позову, процесуально-правове регулювання, верховенство права, захист прав та законних інтересів, господарський спір, ефективний судовий захист.

The article examines modern theoretical and practical legal problems regarding the application of protective measures in civil and commercial proceedings. It is specified that, by their legal nature, protective measures are not an additional means of responsibility or stimulation of a participant in the process to perform certain procedural actions, they act exclusively as a means of ensuring effective judicial protection and are aimed at ensuring the achievement of a real result from procedural actions. The criteria for the application of protective measures in each specific case, as a means of procedural protection in a broad sense, should be aimed at achieving effective judicial protection. It was concluded that the procedural institution of protective measures should create a real opportunity for the party to the process to use the entire spectrum of procedural rights, and from then on to fully realize their right to judicial protection. The effective implementation of the right to judicial protection largely depends on the proper legal mechanism. In the course of reforming the judicial system and bringing the judiciary into compliance with European standards, numerous changes were made to the content of the procedural codes. The feasibility in the universalization of the provisions on the procedural and legal mechanism for securing a claim in legal proceedings is argued. The need to legislate the criteria for the parties to choose the type of claim security and the effectiveness of its application in terms of implementation of the rule of law is determined, in particular, on «compatibility with the claimant's claims», «counter-security». It is proposed to consider the purpose of securing the claim as the main criterion of the principle of effectiveness of securing the claim. The establishment of some elements concerning the principles of effective security of the claim, as well as theoretical and practical problems of the realization of institution of security of the claim are studied. It is specified that the measures of counter-securing of the claim should be commensurate with the measures of securing the claim applied by the court and the amount of damages that the defendant may suffer in connection with securing the claim.

The provisions on the conditions and procedure for the types of claim security, objects, grounds for security and cancellation of security are systematized.

**Key words:** judicial protection, legal mechanism, judiciary, enforcement of a claim, procedural and legal regulation, rule of law, protection of rights and legitimate interests, economic dispute, effective judicial protection.

Ефективна реалізація права на судовий захист багато в чому залежить від належного правового механізму. У ході реформування судової системи та приведення сфери судочинства у відповідність до європейських стандартів до змісту процесуальних кодексів були внесені численні зміни. Викладення трьох процесуальних кодексів у новій редакції в 2017 році було спрямовано на забезпечення ефективного судового захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав. У результаті таких змін, у процесуальному законодавстві з'явився було оновлено інститут забезпечувальних заходів в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві, який включає забезпечення позову та забезпечення доказів.

Правосуддя має на меті забезпечення максимально ефективного поновлення в правах та інтересах, а передбачені процесуальним законом процедури звернення за судовим захистом мають забезпечувати можливість реалізувати право на судовий захист у повному обсязі, що включає реальне виконання судового рішення. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) Ради Європи наголосила, на підвищенні ефективності та якості роботи судових систем із метою забезпечення їхньої діяльності у відповідності до стандартів Ради Європи та задоволення потреб тих, хто шукає справедливості [1].

На вдосконалення правового регулювання забезпечувальних заходів були спрямовані норми Закону України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 28.11.2019 р.; Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» від 08.02.2020 р.; Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» від 23.05.2020 р.

Враховуючи позитивні законодавчі зміни, на сьогодні, залишається ряд проблемних як для теорії так і для практики питань пов'язаних із застосуванням забезпечувальних заходів, до них відносяться: проблема визначення критеріїв для обрання виду забезпечення і ефективності його застосування з точки зору гарантії ефективного судового захисту, зокрема, проблема забезпечення позову у співмірності із заявленими позивачем вимогами, правильне визначення виду забезпечення позову. На певні проблеми застосування забезпечувальних заходів звертає увагу судова практика, так в Ухвалі Великої Палати ВС у справі № 9901/241/19 від 6 лютого 2020 р. вказано, що «не зазначення суддею мотивів, якими керувався суд, задовольняючи заяву про застосування заходів забезпечення позову, слід кваліфікувати як дисциплінарний проступок, передбачений п. 4 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», [2]. Таким чином, дослідження забезпечувальних заходів в цивільному та господарському процесі, з точки зору гарантування ефективного судочинства, є актуальним як для науки так і для судового правозастосування.

**Метою статті** є дослідження окремих аспектів застосування забезпечувальних заходів та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення критеріїв обрання виду забезпечувальних заходів з точки зору гарантії ефективного судового захисту.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретико-правовим аспектам застосування забезпечувальних заходів у цивільному та господарському процесі присвячені наукові дослідження такі науковці: О. Беяневич, О. Захарова, І. Ізарова, Н. Іванюта, М. Картузов, В. Комаров, П. Лютіков, Д. Лупеник, С. Фурса, Є. Ятченко та ін.

Процесуальний інститут забезпечувальних заходів спрямований на забезпечення реальної можливості стороні процесу скористатися усім спектром процесуальних можливостей, а відтоді у повній мірі реалізувати своє право на судовий захист. Ці процесуальні інститути об'єднують ймовірність неможливості у подальшому виконати певні процесуальні дії, через недобросовісну поведінку учасника процесу, саме тому його можна розглядати як гарантію реалізації права на ефективний судовий захист.

Інститут забезпечення доказів «передбачає вжиття судом термінових заходів щодо закріплення фактичних даних, щоб в подальшому при розгляді справи була можливість їх використати як докази» [3, с. 311].

Інститут забезпечення позову захищає майнові інтереси оскільки створює умови для виконання судового рішення у майбутньому. Саме тому, у науці він розглядається як «засіб, спрямований на запобігання можливим порушенням прав чи охоронюваних законом інтересів юридичної або фізичної особи, що полягає у вжитті заходів, за допомогою яких у подальшому гарантується виконання судових актів» [4].

Можна відзначити, що за допомогою інституту забезпечення позову, позивач досягає кінцевої мети (результату) звернення до суду за захистом, і саме у цьому проявляється ефективність судового захисту. З цього приводу, у висновках викладених в постанові Верховного Суду від 29.07.2019 у справі № 905/491/19 зазначено, «Одним

з механізмів забезпечення ефективного юридичного захисту є передбачений національним законодавством України інститут вжиття заходів до забезпечення позову. При цьому, вжиття заходів до забезпечення позову має на меті запобігти утрудненню чи неможливості виконання рішення господарського суду, прийнятого за результатами розгляду справи, або забезпечити ефективний захист чи поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду, в разі задоволення позову» [5].

Досліджуючи поняття «ефективність» як правову категорію, Л. М. Москвич пропонує розуміти її як «функціонально-цільову категорію, яка характеризує свідому, суспільно значущу діяльність людини й соціальних інститутів, яка завжди пов'язується з очікуванням певного (позитивного) результату... Така властивість явища, як ефективність, може бути визначеною через співвідношення його результату дії й наміченої мети» [6, с. 77, 80]. Очевидно, що у ЦПК України та у ГПК України, термін «ефективність» застосовується для характеристики як процесу, так і результату судової діяльності, а саме реальної можливості дослідити докази, виконати судові рішення. Критерії застосування забезпечувальних заходів у кожному конкретному випадку, як засобів процесуального захисту у широкому сенсі мають бути спрямовані на досягнення ефективного судового захисту.

Сторона, яка є ініціатором вжиття забезпечувальних заходів повинна прагнути до добросовісної поведінки і діяти у відповідності з завданням судочинства. На практиці, не завжди поведінка суб'єктів судочинства є добросовісною. Учасник процесу, звертаючись до суду із заявою про вжиття забезпечувальних заходів, може мати намір нашкодити іншій стороні процесу, наприклад, накладанням арешту на майно створити перешкоду на його використання. Так, аналізуючи проблеми забезпечення позову з практичної точки зору, Краглевич В., Ольшевський І., зазначають: «Інститут забезпечення позову є досить болючим питанням судової практики, оскільки є важливим елементом судового захисту за умови добросовісної процесуальної поведінки учасників судового процесу. З іншого боку, це велике поле для зловживань» [4]. При цьому законодавець та судова практика вимагають, щоб звернення заявника щодо необхідності забезпечення позову було саме обґрунтованим, тобто підтверджувалося певними доказами. Питання обґрунтування вжиття заходів з забезпечення позову акцентується у судовій практиці, у Постанові Південно-західного апеляційного господарського суду від 09 червня 2022 р. Одеса Справа № 916/3957/21 вказується: «Достатньо обґрунтованим для забезпечення позову є підтвердження доказами наявності фактичних обставин, з якими пов'язується застосування певного виду забезпечення позову. Про такі обставини може свідчити вчинення відповідачем дій, спрямованих на ухилення від виконання зобов'язання після пред'явлення вимоги чи подання позову до суду (реалізація майна чи підготовчі дії до його реалізації, витрачання коштів не для здійснення розрахунків з позивачем, укладення договорів поруки чи застави за наявності невиконаного спірного зобов'язання тощо). Саме лише посилення в заяві на потенційну можливість ухилення відповідача від виконання судового рішення без наведення відповідного обґрунтування не є достатньою підставою для задоволення відповідної заяви» [7]. Саме тому, вважаємо, що основним критерієм обрання виду забезпечення позову є мета - реальне виконання судового рішення, яка досягається через вжиття судом заходів захисту і охорони майнових інтересів позивача від можливих недобросовісних дій з боку відповідача.

Узагальнюючи зміст норм ст. 136–146 ГПК України та ст. 149–159 ЦПК України, можна зробити висновки, що вони містять ряд положень спрямованих на мінімізацію можливих зловживань учасників процесу: надання суду

підтвердження існування реальної загрози невиконання чи ускладнення виконання можливого рішення суду про задоволення позову; заявник повинен обґрунтувати, чому неможливість заходів забезпечення може ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду та як саме; вид забезпечення позову повинен бути співмірним позовним вимогам та їхньому обсягу; вжиті заходи забезпечення позову не повинні перешкоджати господарській діяльності юридичної особи або фізичної особи-підприємця; передбачено можливість відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову.

Розглядаючи заяву про забезпечення позову, суд (суддя) має з урахуванням доказів, наданих позивачем на підтвердження своїх вимог, пересвідчитися, зокрема, в тому, що між сторонами дійсно виник спір та існує реальна загроза невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про задоволення позову; з'ясувати обсяг позовних вимог, дані про особу відповідача, а також відповідність виду забезпечення позову, який просить застосувати особа, котра звернулася з такою заявою, позовним вимогам [8]. Отже, вважаємо, що мета забезпечення позову є основним критерієм для суду (судді) щодо вжиття заходів захисту і охорони майнових інтересів позивача від можливих недобросовісних дій з боку відповідача, щоб забезпечити позивачу реальне та ефективне виконання судового рішення, якщо воно буде прийняте на користь позивача, зокрема, і з метою запобігання потенційним небезпекам у майбутньому при виконанні рішення. Адже забезпечення позову є обмеженням суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів відповідача або пов'язаних з ним третіх осіб з метою забезпечення реалізації в майбутньому активів правосуддя і задоволених вимог позивача (заявника).

Аналогічний процесуальний механізм діє при забезпеченні доказів, він призначений для того, щоб отримати/зберегти ті докази, щодо яких існують достатні підстави вважати, що на час розгляду справи по суті їх може бути безповоротно втрачено. Як зазначено у Правовій позиції Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 01 листопада 2021 року у справі № 520/14132/18, «забезпечення доказів - це не тільки спосіб здобути докази, які стосуються предмету доказування і мають значення/потрібні для вирішення справи, але насамперед спосіб одночасно запобігти їх ймовірній втраті у майбутньому. Тобто, ризик такої втрати повинен ґрунтуватися на об'єктивних фактах і тільки в сукупності усіх наведених умов суд може вжити

заходів для забезпечення доказів» [9]. У зазначеній Правовій позиції надається роз'яснення питання щодо розмежування таких процесуальних інструментів як витребування доказів та забезпечення доказів, з точки зору можливості оскарження відповідних судових ухвал. Важливо мати на увазі, що такий процесуальний механізм як забезпечення доказів не повинен суперечити принципу змагальності сторін. Таким чином, можна виділити проблемне питання співвідношення різних за своєю природою процесуальних механізмів як витребування доказів судом та забезпечення доказів шляхом її витребування, яке уявляється перспективним для подальшого наукового аналізу та досліджень.

**Висновки.** За своєю правовою природою забезпечувальні заходи не є додатковим засобом відповідальності або стимулювання учасника процесу до виконання певних процесуальних дій, вони діють виключно як засіб забезпечення ефективного судового захисту і спрямовані на забезпечення досягнення реального результату від процесуальних дій. Уявляється, що для належної реалізації права на судовий захист доцільно нормативно закріпити загальні критерії вибору виду забезпечення позову, зокрема вид забезпечення позову має відповідати правовій природі і змісту права або інтересу, що порушені, характеру дій, якими вони порушені, наслідкам, що спричинені цим порушенням, меті, якої бажає досягти сторона процесу, та враховувати можливість примусової реалізації рішення суду. Запропоновано основним критерієм обрання виду забезпечення позову вважати мету забезпечення позову щодо вжиття судом заходів захисту і охорони майнових інтересів позивача від можливих недобросовісних дій з боку відповідача, щоб забезпечити позивачу реальне виконання судового рішення, якщо воно буде прийняте на його користь, і з метою забезпечення ефективного судового захисту.

Удосконалення нормативного регулювання надасть змогу уникнути зловживань та порушення майнових прав учасників процесу, оскільки процесуально-правовий механізм забезпечення позову та забезпечення доказів повинен сприяти дотриманню європейських стандартів правосуддя, зокрема, права на ефективний судовий захист та не протирічити принципу змагальності сторін.

Перспективними для подальших наукових досліджень є питання співвідношення різних за своєю природою процесуальних механізмів як витребування доказів судом та забезпечення доказів шляхом її витребування; питання механізмів застосування зустрічного забезпечення.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії COVID-19 і після неї: Декларація СЕПЕЖ. Страсбург. 10.06.2020 р. URL: <https://rm.coe.int/cepej-declaration-on-lessons-learned-cepej-2020-8rev/16809ede8b> (дата звернення 15.06.2023).
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 9901/241/19 від 6.02.2020 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87951262> (дата звернення 15.06.2023).
3. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право: Підручник. К. : Ін Юре. 2005. 624 с.
4. Краглевич В., Ольшевський І. Інститут забезпечення позову: все, що ви знали та не знали. Юридична газета. 11 лютого 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/institut-zabezpechennya-pozovu-vse-shcho-vi-znali-ta-ne-znali.html> (дата звернення 15.06.2023).
5. Постанова Верховного Суду у справі № 905/491/19 від 29.07.2019. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83304281> (дата звернення 15.06.2023).
6. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: Монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. 384 с.
7. Постанова Південно-західного апеляційного господарського суду по справі № 916/3957/21 від 09 червня 2022 р. м. Одеса. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/104745958> (дата звернення 15.06.2023).
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду справа № 308/3824/16-ц від 17. 04. 2019 р. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81425563> (дата звернення 15.06.2023).
9. Правова позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду згідно з Постановою від 01 листопада 2021 року у справі № 520/14132/18 «Щодо можливості оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції про відмову у задоволенні клопотання про забезпечення доказів шляхом їх витребування» <https://zakononline.com.ua/court-practice/show/17842> (дата звернення 15.06.2023).